УДК 37.091.3:17.022.1

DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.2.13

Є. В. Біденко,
аспірант Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
Київ, Україна
e-mail: bidenko11@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6826-8597>

ЖИТТЄТВОРЧІ ЦІННОСТІ ТА ЇХ ФОРМУВАННЯ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

За визначенням аналітиків, здоров'я, екологія, здоровий спосіб життя належать до цінностей, які сприймаються людиною як пріоритети другого, а може й третього порядку. Допоки людина здорова, особливої уваги щодо них вона не звертає. Водночас, якщо у неї з'являються проблеми зі здоров'ям, особливо ті, що безпосередньо загрожують її життєздатності, всі інші цінності втрачають сенс: життєзабезпечувальні пріоритети переходять у розряд найголовніших. Подолання цього парадоксу – одне з основних завдань системи освіти. На жаль, тривалий час означена проблематика знаходилась на периферії вітчизняної освіти та виховання. Формування життєтворчих цінностей засобами освіти стало невід'ємною складовою сучасного гуманітарного виховання особистості. Загальноєвропейська та національні стратегії гармонійного розвитку молоді мають бути засновані на тісній взаємодії систем освіти та охорони здоров'я.

Ключові слова: *людина, життя, виховання, освіта, культура, цінності.*

Як відомо, ще у 1950 р. Радою Європи була прийнята Конвенція про захист прав людини та основних свобод, яка спрямована на утвердження людини як найвищої цінності. Даний документ містить такі права й свободи, як: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий судовий розг-

ляд, право на повагу до приватного й сімейного життя, свобода думки, совісті й віросповідання, свобода вираження поглядів, свобода зібрань та об'єднання, право на шлюб, право на ефективний правовий захист, захист права власності, право на освіту, право на вільні вибори, свобода пересування, право на оскарження у кримінальних справах, право не бути притягненим до суду або покараним двічі, рівноправність кожного з подружжя. Крім того, у Конвенції про захист прав людини та основних свобод міститься зобов'язання поважати права людини, заборона катування, заборона рабства та примусової праці, заборона дискримінації, заборона зловживання правами, обмеження щодо політичної діяльності іноземців, обмеження у застосуванні обмежень на права, заборона ув'язнення за борг, заборона вислання громадян, заборона колективного вислання іноземців, скасування смертної кари. Досить важливим положенням данної Конвенції є створення Європейського суду з прав людини. Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї, і які передаються йому на розгляд [1, с. 71].

У названих положеннях відображені основні аспекти прав людини, необхідний перелік захищених умов для її гідного існування. По суті ці права людини є цінностями європейської цивілізації, які знайшли своє втілення у культурі, праві, політиці та освіті.

Так, низка освітніх програм, навчальних курсів, складових навчальних предметів в європейських країнах спрямовані на популяризацію та утвердження базових прав людини як найвищої цінності, зокрема миролюбства, екологічної безпеки, життя та здоров'я.

Метою та завданням цієї статті є обґрунтування життєтворчих цінностей та їх значення для освіти і виховання, вивчення та аналізу європейського досвіду формування цінностей засобами освіти.

Проблематика ціннісної палітри відобразилася у творчості вітчизняних діячів науки та культури, які сформулювали базові положення формування життєтворчих цінностей. Це, зокрема,

В. Андрущенко, Т. Андрущенко, І. Бех, М. Пірен, В. Нікітенко, О. Гулич, К. Писанка, О. Моткова та ін. Серед зарубіжних дослідників загальнолюдських цінностей відзначимо О. Дзятковську, Г. Гулен, Т.-Г. Аша, С. Аваліані, В. Блюмкіна та ін.

Як стверджує Т. Андрущенко, миролюбство, прагнення до мирного співіснування з іншими людьми, народами і культурами, здатність до безконфліктного вирішення суперечностей є ознаками людини, які потрібно набувати в процесі планомірного виховання і навчання. Одним з основних завдань сучасної освіти є виховання миролюбної людини, члена суспільства, локального і глобального, який прагне і вміє себе самореалізовувати без суперечностей з іншими. Сьогодні в Європі та в багатьох інших регіонах світу склалося глибоке переконання у тому, що виховання миролюбства, гуманізму і толерантності є найважливішими пріоритетами діяльності національних систем освіти [2, с. 108–109].

На думку фахівців, важливим елементом освітнього формування миролюбства як властивості європейського типу людини має бути виховання фундаментальних громадянських чеснот, таких як честь, гідність, повага, відповідальність, соціальна активність, скромність, осядливе ставлення до навколишнього середовища тощо [3, с. 10].

Продовжуючи ці роздуми, І. Бех визначає низку базових пріоритетів мирного співіснування людства, які становлять основу виховання кожної особистості: людина – найвища цінність цивілізації; свобода і права людини – загальнолюдські цінності; толерантне ставлення до прав та інтересів усіх народів і націй – першочергова умова мирного співіснування і недопущення збройних конфліктів; гуманізм і справедливість – універсальні принципи вселюдських стосунків; нетерпиме ставлення до порушень прав і свобод людини і народів, хоч би де це було, гарантія стабільного миру на всій планеті [4, с. 18].

На думку європейських вчених, діячів культури та політиків, варто постійно нагадувати громадянам про цінність мирного життя, пам'ятати уроки історії. Освіта у цьому процесі відіграє провідну роль, оскільки саме під час навчання формується світогляд людини, утверджуються загальнолюдські цінності.

Щодо цього доречними є роздуми британського дослідника сучасної історії Тімоті Гартон Аша, який вважає, що необхідно постійно нагадувати про цінності та наголошувати на здобутках Європи для кожного покоління. Такі цінності, як свобода, справедливість чи мир – це мета, а Європа – це лише засіб їх втілення, взірець для країн та народів світу, як облаштувати по-сучасному, на принципах людської гідності, науки та правових засад життя людей, яке на сьогодні є, як ніколи раніше, складним та обтяженим різними викликами: глобалізації, екології, кризовим станом суспільно-політичного розвитку [5, с. 83–84].

Зауважимо, що мета миру як загальнолюдської цінності полягає у задоволенні загальної потреби безпеки та відсутності загрози життю. Мир вважають найвищою політичною цінністю як умову збереження найвищої цінності людини. Під миром слід розуміти мирний час, епоху в історії будь-якої держави, коаліції держав, яка позначена відсутністю відкритих військових конфліктів між народом, який проживає на території, що розглядається, та іншим народом. Мир базується на невійськовій зовнішній політиці між державами, врахуванні національних інтересів кожної із сторін, а також на договорах або інших документах, що підписуються сторонами [6, с. 24].

Сьогодні право на життя людини забезпечується не лише мирним існуванням, а й високим рівнем екологічної безпеки, якій в Європейському Союзі приділяється належна увага.

Характеризуючи проблему екобезпеки у цілому відзначимо, що науковцями розроблена методика її параметрів, яка визначає 21 екологічний індикатор, який, своєю чергою, ґрунтується на 76 відповідних показників. Її застосування дає можливість визначити спроможність країни захищати своє природне середовище як у поточному часі, так і в довгостроковій перспективі, використовуючи такі критерії:

1) наявність національної екосистеми та ресурсні компоненти (біорізноманіття, вода, ґрунти, повітря);

2) екологічні стреси та зниження залежності людей від екологічних впливів (забруднення атмосфери і гідросфери, деградація ґрунтів, демографічні та міграційні проблеми);

3) уразливість людини (безпека продуктів харчування, вплив довкілля на здоров'я, екологічні катастрофи);

4) соціальні та інституційні можливості протидії екологічним впливам і викликам (екологічне управління, екоефективність, екологічна відповідальність приватного та підприємницького секторів, наука і технології);

5) можливості глобального контролю за екологічним станом країни (емісія парникових газів, участь у міжнародних екологічних угодах, транскордонний вплив) [7, с. 17].

Екологічні цінності на теренах Європи мають потужне законодавче забезпечення та популяризуються через освітні й культурні інститути, засоби масової інформації.

Як стверджує О. Гулич, на сьогоднішній день ЄС має широку компетенцію в галузі розв'язання екологічних питань, а екологічна інтеграція стала обов'язковою для всіх членів та кандидатів на вступ до ЄС. Згідно з Амстердамським договором та іншими спільними угодами принципами екологічної політики ЄС є: принцип субсидіарності (спільна діяльність на тих напрямках, де країни не можуть впоратися самі або таке вирішення буде більш ефективним, ніж на рівні держави); принцип превентивних (попереджувальних) дій, що передбачає спрямування діяльності на запобігання, профілактику забруднення або іншого збитку навколишньому середовищу. Загроза збитків навколишньому середовищу повинна бути врахована заздалегідь, до прийняття рішення; принцип обережності, суть якого полягає в тому, що нестача результатів наукових досліджень з конкретної проблеми не може бути причиною скасування або відтермінування заходів ЄС з профілактики забруднення навколишнього середовища; принцип відшкодування збитку навколишньому середовищу, що зобов'язує у випадках неможливості уникнути шкоди навколишньому середовищу, мінімізувати, стримати його поширення та усунути на початковому етапі її виникнення або в найкоротший термін; принцип екологічної орієнтованості, коли будь-яка діяльність здійснюється з урахуванням потреб навколишнього середовища; принцип «забруднювач платить» (суттєво підкріплений у 2004 р. Директивою 2004/35/ЄС про цивільну відповідальність за забруднення довкілля), що передбачає відшкодування збитків тими, хто їх заподіяв. При цьому витрати

на превентивні заходи, очищення та компенсацію за забруднення лягають на його винуватців; принцип інтеграції екологічної політики у розроблення і проведення усіх інших політик [8, с. 146–147].

Необхідність розв'язання екологічних питань спонукала європейців не лише до прийняття певних законодавчих актів у цій царині, а й до популяризації екологічних цінностей через окрему систему знань під назвою «екологічна освіта».

Досвід багатьох країн світу, зокрема і європейських (США, Велика Британія, Швеція, Німеччина та ін.), доводить, що відповідно здійснювана екологічна освіта дає позитивні зміни у вигляді зростання екологічної свідомості і мотивації до природоохоронної діяльності. Реформам системи освіти, які здійснювалися в цих країнах, зазвичай передували дослідження рівня свідомості і ступеня застосування набутих екологічних знань у щоденному житті. Доведено, що найкращі освітні ефекти отримуються від навчальних програм екологічного змісту, відповідно адаптованих до рівня слухачів та стану локального навколишнього природного середовища [9].

Зокрема, у Данії екологічна освіта, особливо в початковій школі, зіставляється з природничими, соціологічними і гуманітарними підходами. Данські педагоги переконані, що знань самих по собі не достатньо, і вони повинні бути складовою частиною системи цінностей, компонентом якогось екологічного коду сучасної етики. Позиція Ірландії в цілому близька до позиції Данії. Ірландська система екологічної освіти спрямована на вирішення таких завдань: сприяти розумінню комплексності взаємодії між людиною та довкіллям; заохочувати інтерес школярів до економічної, соціальної, політичної та екологічної взаємодії в міських і сільських ареалах; надавати кожному школяреві можливість придбати знання, відносини, цінності, досвід прийняття екологічно відповідальних рішень, а також відповідні практичні вміння та навички, необхідні для захисту і оптимізації природного середовища тощо. Своєю чергою, найважливіші завдання німецької системи екологічної освіти полягають у тому, щоб змінити уявлення і поліпшити знання молодих людей про довкілля, розвинути їх готовність захищати

природу, сформувати у підростаючої моделі екологічно відповідальну поведінку. У вирішенні цих завдань вирішальний внесок повинні здійснити загальноосвітні школи. Екологічна освіта відштовхується від людини, так як саме людина є причиною катастрофічного забруднення середовища. За твердженням шведських експертів, мета екологічної освіти полягає в тому, щоб інформувати громадськість і формувати громадську думку і за допомогою цього робити внесок у стійкий розвиток суспільства. При цьому підкреслюється принципово важливе значення морально-етичного аспекту екологічної освіти. Натомість, згідно із законодавством Голландії, школи мають право самі вибирати зміст і методи екологічної освіти. Загалом, екологічна освіта розглядається як важливий інструмент, що дає можливість модифікувати поведінку громадян, зробити їх більш зацікавленими в питаннях природи [10, с. 67–68].

Незважаючи на окремі відмінності у підходах до реалізації принципів екологічної освіти в європейських країнах, ними всіма визнається цінність збереження навколишнього природного середовища як запоруки безпечного життя людини. Екологічні цінності всіляко утверджуються у закладах освіти з метою формування у підростаючого покоління екологічної свідомості та екологічної етики.

Як підкреслює О. Дзятковська, простежується чіткий зв'язок між екологічними й гуманістичними цінностями, який виявляється в зумовленості цінностей природи цінністю людського життя, насиллі як способу ставлення до природи і принципі міжлюдських відносин, а також у визнанні пріоритетності в екологічній освіті виховання базових загальнолюдських цінностей, громадянської згоди й соціального партнерства для прийняття екологічно виважених рішень [11, с. 31].

Отже, плекання цінностей мирного співіснування народів, забезпечення екологічної безпеки та популяризація цінностей раціонального природокористування у навчальних закладах спрямовані на захист життя та здоров'я громадян ЄС. Цю тезу можна продовжити положенням із Рішення ЄСПЛ, в якому йдеться про право на життя. Так, Стаття 2 зобов'язує державу не лише утриматись від навмисного і незаконного позбавлення життя, а й зобов'язує її та-

кож вживати необхідних заходів щодо охорони життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією [12].

Проаналізувавши законодавчі акти ЄС та низку рішень ЄСПЛ, О. Моткова констатує, що на держави покладаються дві форми обов'язків: 1) утримання від порушення права людини на життя – негативні; 2) гарантування і забезпечення охорони та захисту права на життя – позитивні. Стосовно позитивних обов'язків, ЄСПЛ відзначає, що ст. 2 Конвенції зобов'язує державу забезпечити право на життя шляхом закріплення кримінально-правових положень щодо припинення злочинів проти особистості, реалізація яких забезпечується державним апаратом, створеним з метою попередження, припинення і покарання за порушення названих положень. У практиці ЄСПЛ до позитивних обов'язків віднесено і проведення ефективного розслідування (як приклад, справа «Кайя проти Туреччини» (*Kaya v. Turkey*): «Обов'язок захищати життя передбачає наявність дієвої форми офіційного розслідування випадків позбавлення життя, у тому числі, внаслідок застосування сили представниками влади. Порушення статті 2, оскільки обов'язок захищати право на життя вимагає незалежного і всебічного розслідування в усіх випадках» [13, с. 52–53].

Право на життя не може бути повноцінно реалізовано без утвердження таких цінностей, як здоров'я, здоровий спосіб життя та ін. Як засвідчує практика, в освітніх закладах Європейського Союзу цим питанням приділяється належна увага, але досягнуті результати, на думку фахівців, потребують подальшої клопіткої роботи у цьому напрямі.

Дослідження В. Чорної засвідчує, що населення Європи дедалі більше покладає надії на доступність та загальність медичних послуг. Водночас, сьогодні в країнах Європи посилюється увага на сферу освіти як на таку, що дедалі більше витрат приділяє на здоров'я. Досягнення сучасної освіти нівелюються збитком від нездоров'я учнів. Саме тому у таких країнах, як Німеччина, Фінляндія, Норвегія, Нідерланди та ін. актуалізується питання профілактики здорового способу життя, упроваджуються технології, спрямовані на збереження здоров'я. Економічний ефект від реалізації таких профілактичних програм дає 800 відсотків рентабельності.

Доходимо висновків, що загальноєвропейська та національні стратегії гармонійного розвитку дітей та молоді мають бути засновані на тісній взаємодії систем освіти та охорони здоров'я. Взаємозв'язок освіти, виховання та здоров'я необхідно осмислити не окремим учителям, а всій світовій спільноті. Відзначимо, що не всі країни Європи сьогодні досягли гармонійного розвитку дітей, підлітків та молоді. Цю проблему, як і раніше, слід вважати загальноєвропейською. Від хворої людини віддалені права і свободи людини – найголовніші цінності, що обстоює Європа. Особливо це стосується дітей з вадами розвитку. В. Чорна констатує, що вчені наголошують на важливості не забувати і про інтереси дітей-інвалідів і пропагують необхідність створення загальноєвропейського руху за їхній гармонійний розвиток [14, с. 157].

Вочевидь, право на життя людини має бути забезпечено шляхом втілення у соціальну практику таких базових цінностей сьогодення, як мир, екобезпека, здоров'я людини. Саме ці європейські цінності освіти становлять підґрунтя для існування інших цінностей, що знайшло відображення у законодавчих актах, освітніх програмах, змісті навчальних дисциплін європейського культурно-освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мугусханов А. А. Становлення європейських стандартів прав людини / А. А. Мугусханов, Г. А. Костенко-Костейчук. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 7. С. 68–72.
2. Андрущенко Т. В. Ціннісна палітра європейського простору освіти (український вимір). *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2016. Вип. 4. С. 107–113.
3. Андрущенко В. П. Педагогіка миру: актуальність теорії та практики. *Вища освіта України*. 2014. № 2. С. 5–12.
4. Бех І. Виховання у дітей миролюбства. *Початкова школа*. 1999. № 8. С. 17–20.
5. Пірен М. І. Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. Вип. 1. С. 78–90.

6. Нікітенко В. О. Загальнолюдські цінності як геоцінності планетарного масштабу. *Нова парадигма*. 2012. Вип. 113. С. 21–28.
7. Бохан А. В. Міжнародна екологічна безпека в контексті інноваційного та стійкого розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 1. С. 14–17.
8. Гулич О. І. Регулювання екологічної безпеки регіону: європейський досвід. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 3. С. 145–152.
9. Culen G. R. Effects of an extended case study on environmental behavior and associated variables in seventh- and eightgrade students / G. R. Culen, T. L. Volk. *Journal of Envirommental Education*. 2000. N. 31. P. 9–15.
10. Писанка К. О. Проблеми екологічної освіти та виховання в різних країнах світу. *Молодий вчений*. 2014. № 4(07) (2). С. 65–71.
11. Дзятковская Е. Н. Экологическая этика: проблемы экологического воспитания. *Педагогика*. 2012. № 4. С. 27–34.
12. L. C. D. v. United Kingdom: Judgment of 9 June 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58176>
13. Моткова О. Право на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 49–59.
14. Чорна В. М. Моніторинг здоров'я учнів у професійній зарубіжній літературі. *Вісник післядипломної освіти*. 2012. Вип. 8. С. 156–163.

REFERENCES

- Mutuskhanov, A. & Kostenko-Kosteichuk, H. (2012). Formation of European standards of human rights. In: *Trypilska tsyvilizatsiia*. Issue 7, 68-72. [In Ukrainian].
- Andrushchenko, T. (2016). Value palette of the European space of education (Ukrainian dimension). In: *Scientific Journal of the National Pedagogical Drahomanov University*. Series 12: Psychological Sciences, Issue 4, 107-113. [In Ukrainian].
- Andrushchenko, V. (2014). Pedagogy of peace: relevance theory and practice. In: *Higher education in Ukraine*. Issue 2, 5-12. [In Ukrainian].
- Bekh, I. (1999). Education of children of peace. In: *Primary school*. Issue 8, 17-20. [In Ukrainian].

Piren, M. (2015). European values and their implementation in the field of civil service and personnel policy of Ukraine. In: *National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Zbirnyk naukovykh prats'*. Issue 1, 78-90. [In Ukrainian].

Nikitenko, V. (2012). Universal values as geo-values of planetary scale. In: *New paradigm*. Issue 113, 21-28. [In Ukrainian].

Bokhan, A. (2010). International environmental security in the context of innovation and sustainable development. In: *Investments: practice and experience*. Issue 1, 14-17. [In Ukrainian].

Hulych, O. (2014). Regulation of ecological safety of the region: European experience. In: *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. Issue 3, 145-152. [In Ukrainian].

Culen, G., Volk, T. (2000). Effects of an extended case study on environmental behavior and associated variables in seventh- and eighthgrade students. In: *Journal of Environmental Education*. Issue 31, 9-15.

Pysanka, K. (2014). Problems of ecological education and upbringing in different countries of the world. In: *Young scientist*. Issue 4 (07) (2), 65-71. [In Ukrainian].

Dziatkovskaia, E. (2012). Ecological ethics: problems of ecological education. In: *Pedahohyka*. Issue 4, 27-34. [In Russian].

L. C. D. v. United Kingdom: Judgment of 9 June 1998 Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58176>

Motkova, O. (2015). The right to life in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. In: *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*. Issue 1, 49-59. [In Ukrainian].

Chorna, V. (2012). Monitoring the health of students in professional foreign literature. In: *Bulletin of postgraduate education*. Issue 8, 156-163. [In Ukrainian].

Yevhen Bidenko

Post-Graduate Student, National Pedagogical Dragomanov University; Kyiv, Ukraine; e-mail: bidenko11@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6826-8597>

Life-giving values and their formation by means of education

Abstracts

According to analysts, health, ecology, and a healthy lifestyle are among the values that are perceived by a person as priorities of the second and maybe third order. As long as a person is healthy, he does not pay much attention to them. At the same time, if he has health problems, especially those that directly threaten him viability, all other values lose their meaning: life-sustaining priorities become paramount. Overcoming this paradox is one of the main tasks of the education system. Person must be taught the rules of caring for himself, his family, loved ones, colleagues, comrades and friends and about human as the basic value of civilization. Unfortunately, for a long time this problem was on the periphery of domestic education and upbringing. And only from the middle of the twentieth century, primarily due to the activities of scientists-members of the famous "Club of Rome", life-giving values gradually moved to the center of humanitarian policy of most countries. They have become a priority in the education system. Their formation by means of education has become an integral part of modern humanitarian education of the individual. The most urgent task not only of the present, but also of the future is to promote the development of children and youth. Pan-European and national strategies for the harmonious development of children and youth must be based on close cooperation between education and health systems. The relationship between education, upbringing and health needs to be understood not by individual teachers, but by the entire world community. It should be noted that not all European countries today have achieved the harmonious development of children, adolescents and youth. This problem should still be considered Pan-European. Obviously, the right to human life must be ensured through the implementation in social practice of such basic values of present as peace, environmental security, health. It is those European values of education that are the basis for the existence of other values, which is reflected in legislation, educational programs, the content of academic disciplines of the European cultural and educational space.

Keywords: *human, life, upbringing, education, culture, values.*